KLASSIEKERS

Lectuur uit vroeger jaren

E.H. Kossmann

De redactie van *Groniek* nodigde enkele historici uit om aan te geven welke boeken invloed op hun loopbaan hebben gehad. Ik vind de vraag moeilijk te beantwoorden. Ik beoefen het vak nu een halve eeuw, heb uiteraard duizenden geschiedenisboeken gelezen en gebruikt, alle mogelijke wendingen in de historische wetenschap meegemaakt en de discipline zich in ons land zien ontwikkelen van de armelijke staat waarin zij in 1945 verkeerde tot de bloei van nu. Heb ik in die halve eeuw uit boeken inspiratie ontvangen die mijn eigen stijl van werken vorm heeft gegeven? Dat spreekt vanzelf. Wij zijn allen onverbrekelijk met onze omgeving verbonden, beïnvloeden elkaar ook als wij elkaar bestrijden, ontlenen van alles en nog wat (ideeën, stilistische trucs, methodische kunstjes) aan elkaars geschriften zonder ons daarvan altijd bewust te zijn. Terugziend op mijn lectuur is het eerder of ik een laagland vol mensen en gecompliceerd verkeer waarneem dan monumentale, eenzame bergketens. Een adequate beantwoording van de gestelde vraag noopt mij als het ware de schulden op te tellen die ik op mijn weg door dit landschap gemaakt heb, de bedragen te becijferen die ik heb geleend om overnachtingen en tolgelden te bekostigen. Dat vereist enige biografische informatie.

In 1941 slaagde ik als negentienjarige in Rotterdam voor het eindexamen gymnasium. Tijdens mijn schooljaren had ik veel Nederlandse belletrie uit die periode gelezen, proza zowel als poëzie, ik wist allerlei van de Duitse emigrantenliteratuur, een klein beetje van de Engelse romankunst, en een nog kleiner beetje van de Franse. Lectuur over geschiedenis was daar niet bij. Noch op school noch daarbuiten had de geschiedenis, in wat voor vorm ook, me sterk aangetrokken. Op de lagere school vond ik boeken als *De Nar van Jacatra* en *Fulco de Minstreel* mooi, later bladerde ik zeker wel eens in het werk van Van Lennep of Bosboom-Toussaint maar het boeide me niet echt en ik moet me trouwens nog altijd bepaald inspannen om door een historische roman heen te komen.

Het lag gegeven mijn toenmalige belangstelling voor de hand om Nederlands te studeren. De Leidse universiteit was echter al sinds november 1940 gesloten, Utrecht en Amsterdam waren me vreemd en daarom ging ik werken voor een Middelbaar-Onderwijsdiploma aan de School voor Taal- en Letterkunde in Den Haag. Van september 1941 tot begin februari 1943 heb ik daar heel wat kennis verzameld. Toen greep de bezetter in. Als represaille voor de

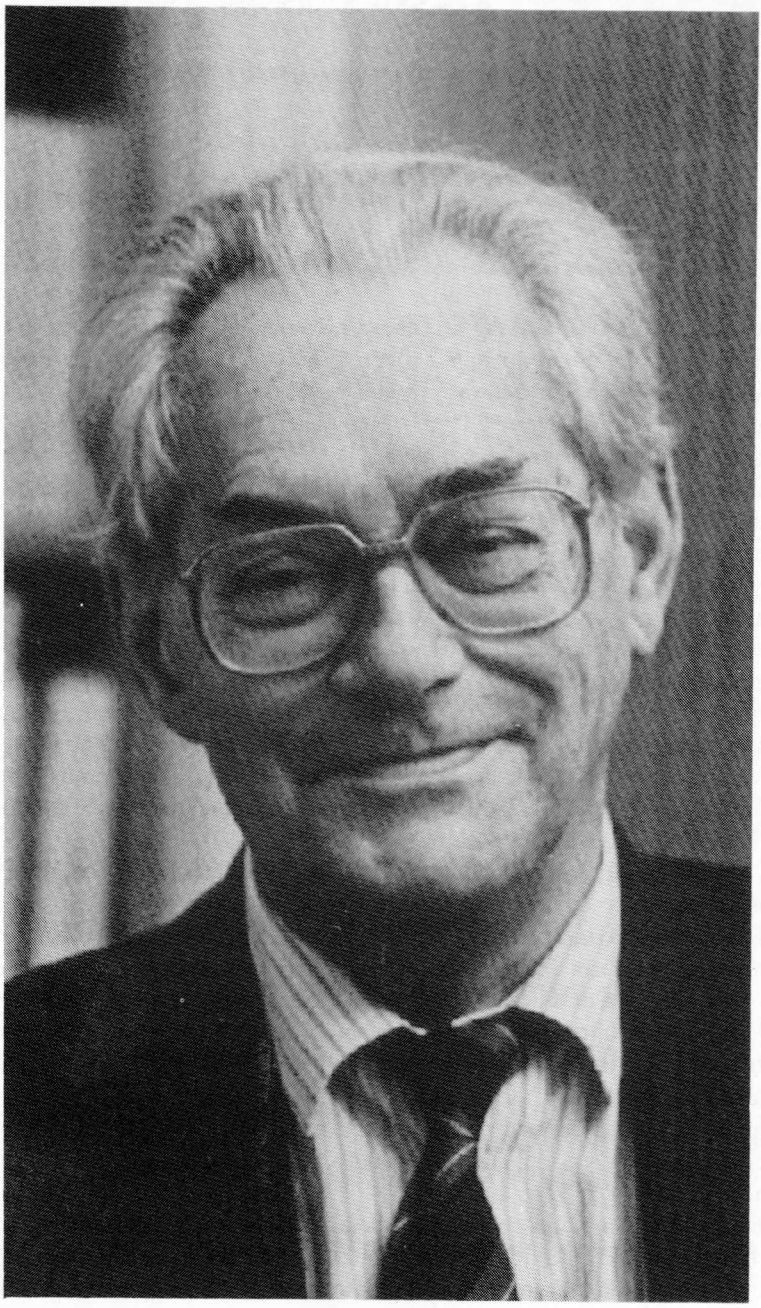

E.H. Kossmann

aanslag op een NSB-generaal lichtte hij in de nacht een groot aantal jongelui van hun bed en sloot hen in het pas gebouwde concentratriekamp te Vught als gijzelaars op. De meesten kwamen spoedig weer vrij maar de rest, waartoe ik behoorde, bleef een paar maanden gevangen en werd daarna in Duitse fabrieken tewerk gesteld. Pas in juni 1945 keerde ik in Rotterdam terug en rees opnieuw de vraag: wat nu?

Ik wist één ding zeker: ik zou aan de Leidse universiteit gaan studeren. Maar voor Nederlands voelde ik niet meer. Ik zag ertegen op de kennis die ik in 1942 had opgedaan en waarschijnlijk in de oorlogsverwarringen was vergeten, weer op te halen en ik zocht bovendien naar een breder terrein. Uit de overvloedige lectuur waaraan ik mij in 1941 en 1942 had verlustigd herinnerde ik mij vooral Menno ter Braaks *Van oude en nieuwe Christenen* (1937) en Huizinga's *Herfsttij* (1919), totaal verschillende boeken uiteraard, ook in kwaliteit, maar beide hadden mij intens geboeid, waarschijnlijk, heb ik later bedacht, omdat ik ze, zonder het te weten, als exercities in de intellectuele geschiedenis interpreteerde. Hoe dit ook zij, op grond van in het bijzonder dit werk meende ik dat geschiedenis de ware studie zou zijn voor de beschouwelijke generalist die ik - dat tenminste herinner ik me pertinent - worden wilde. Maar dat niet alleen. Tijdens de oorlog had ik geleerd dat de wereld onbegrijpelijk is als men niet ook de harde werkelijkheid van de politiek bestudeert, en dat sprak voor mij, die uit een volstrekt apolitiek milieu stamde, bepaald niet vanzelf.

De student en jonge onderzoeker van nu kan zich geen voorstelling maken van de toestand waarin de Leidse geschiedenisafdeling van 1945 verkeerde. De grote mannen van het interbellum, Huizinga en Colenbrander, stierven in 1945, beiden enkele jaren boven de zeventig, de leeftijd waarop hoogleraren toen met pensioen gingen. Voor hun opvolging was nog niet gezorgd. Pas in 1946 verschenen Th.J.G. Locher (1900-1970) voor algemene, A.J.C. Rüter (1907-1965) voor vaderlandse, en W. den Boer (1914-1993) voor oude geschiedenis. De staf bestond uit twee tijdelijke assistenten van even in de twintig. Na mijn kandidaats in 1947 kon ik de oude geschiedenis laten vallen; tot mijn doctoraal in 1950 waren het Locher en Rüter bij wie ik verder studeerde; van 1950 tot mijn promotie in januari 1954 was het alleen nog Locher. Dat wil zeggen, de student uit deze periode had nauwelijks keus en nauwelijks leiding. Aangezien een enigszins alerte student na één of hoogstens twee jaar wel weet wat een docent aan wezenlijks te vertellen heeft, moest hij toen zijn thema's en intellectuele vreugdes zelf bijeenzoeken. Daar is weinig op tegen. Maar toch. De expansie van de universiteiten in de jaren 1960 en daarna heeft de mogelijkheden zozeer vergroot, de studenten in aanraking gebracht met zo'n variëteit aan vakken en leermeesters dat heimwee naar de soberheid van vroeger degene die deze zelf gekend heeft, verbaast.

Over middeleeuwse geschiedenis hoorde je toen in Leiden vrijwel niets, want Locher en Rüter waren beiden modernisten. Wat heb ik van hen opgestoken? Ik weet het niet goed. Waarschijnlijk heb ik van Locher, wiens assistent en wetenschappelijk ambtenaar ik werd, het meeste geleerd. Locher was erudiet en vriendelijk maar zeer gesloten en zwijgzaam. Hij koos voor zijn colleges grote

onderwerpen. Zijn eigen belangstelling ging vooral naar de geschiedenis van de slavische volkeren uit. Ik geloof niet dat hij goed op de hoogte was van de Franse, Engelse en Amerikaanse historiografie. In de Duitse was hij wel thuis. Die situatie was voor zijn generatie heel normaal. Voor 1940 immers oriënteerde de Nederlandse historiografie zich vooral op de Duitse. Na 1945 werd dat heel anders, maar de verschuiving van oost naar west, die een van de factoren was waardoor de aard van de Nederlandse geschiedschrijving werd gewijzigd, ging, naar ik meen, vrij langzaam. Hoe dat zij, Locher bracht zijn studenten vooral via de consultatie van Duitse studies op de hoogte van wezenlijke problemen met betrekking tot thema's uit de geschiedenis van het nationalisme, de politieke theorie en de geschiedfilosofie, en daar ben ik hem dankbaar voor gebleven. Maar met al zijn kritische zin was hij geen krachtige geest en geen creatief auteur.

Rüter was een heel verschillende figuur. Zijn belangstelling en kennis waren beperkter, zijn scheppingskracht en stilistisch vermogen groter. Zijn dissertatie van 1935 over de spoorwegstakingen van 1903 - Rüter was achtentwintig toen hij erop promoveerde - is een formidabel werkstuk en ook zijn in 1960 verschenen boek over de spoorwegstaking van 1944 is een standaardtekst gebleven. Hij was een geestige maar moeilijke man wiens humor naar het sarcasme neigde. Zijn onderwijs stelde zo kort na zijn aantreden nog niet veel voor. Het beste herinner ik mij een doctoraal werkcollege over Groen van Prinsterers *Ongeloof en revolutie*. Elk van ons kreeg daaruit een paar passages te prepareren, voor te lezen en te becommentariëren, een ondragelijk vervelende procedure uiteraard, die soms op een Franse les leek aangezien Groen in zijn boek lange lappen Franse citaten gebruikte, maar die, en dat was de grote verdienste ervan, door Rüters eigen, mij sterk treffende interventies werd verlevendigd. Veel in zijn aanpak en scherpzinnigheid vond ik boeiender dan Lochers stijl van denken.

Na mijn doctoraal kon ik, dank zij een mij door Locher bezorgde beurs, een jaar in Parijs promotieonderzoek doen; daarna kon ik als doctoraalassistent in Leiden aan mijn dissertatie werken. Beurs en salaris waren minimaal. Maar al waren mijn vrouw en ik zo arm als kerkratten, dit was een mooie en vruchtbare periode. Nadat ik in 1954 was gepromoveerd ried Locher mij aan in Leiden te blijven. Hij verwachtte mij op korte termijn een positie als lector of hoogleraar te kunnen verschaffen. Dat is mislukt. Rüter, die mij niet mocht - ik heb nooit geweten waarom en het heeft me nooit iets kunnen schelen - hield dat tegen zodat ik in 1957 plotseling naar een andere baan op zoek moest: een leraarschap, iets bij Buitenlandse Zaken? Toen greep de machtige Geyl in en kon ik in Londen als *reader* en later hoogleraar in de Nederlandse geschiedenis het universitaire werk waarin ik me thuis voelde voortzetten, zij het in een land en een taal die ik toen slecht kende en in een vak, de Nederlandse geschiedenis, waarmee ik mij opzettelijk niet veel had beziggehouden, al begonnen mijn vrouw en ik in 1954 jaarlijks in de *Revue du Nord* een lang kritisch overzicht over de Nederlandse historiografische produktie te schrijven - we hielden dat tot 1965 vol en geen echtpaar, hoe ijverig ook, zou daar nu toe in staat zijn, zo enorm is het aantal publikaties toegenomen.

Tijdens mijn twaalf Leidse jaren concentreerde ik me, voorzover mogelijk, op de Franse geschiedenis. Dat was het gevolg van puur toeval. In de oorlog had ik na allerlei omzwervingen bijna twee jaar in een Duits werkkamp als enige Nederlander tussen in meerderheid Franse dwangarbeiders doorgebracht. Na de oorlog wilde ik hun land bezoeken en hun geschiedenis leren kennen. Ik koos voor de scripties die ik moest schrijven graag Franse thema's en promoveerde op een door mij in het Frans (zij het nogal kreupel Frans!) gesteld proefschrift. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ik me uit mijn lectuur van die jaren vooral een paar grote Franse boeken herinner. Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne* (1935), Pierre Mesnard, *L'essor de la philosophie politique au XVIe siècle* (1935), Lucien Febvre, *Le problème de l'incroyance au 16e siècle* (1942) las en herlas ik toen met gespannen aandacht. (Natuurlijk las ik ook Fernand Braudels *La Méditerranée* uit 1949 maar - ik ben geneigd me hiervoor te generen -, zonder veel genoegen.) Deze en andere bewonderde werken (zoals de geschriften van Friedrich Meinecke waarmee Locher me waarschijnlijk in aanraking bracht) openden werelden die de Nederlandse geschiedschrijving uit die tijd niet betrad en zij vormden een standaard, een voorbeeld van hoe een interessant boek eruit moest zien, wetenschappelijk evenwichtig maar persoonlijk, gedetailleerd maar met een algemene betekenis. Uit het Nederland van de jaren veertig en vijftig kende ik deze manier van denken en schrijven niet. Bij ons prevaleerde toen aan de ene kant de technische verhandeling, aan de andere het wetenschappelijke boekwerk met een boodschap - men denke aan Geyl, Van Gelder, Romein, Rogier, gerespecteerde auteurs in veel opzichten die voor mij en velen van mijn generatie desondanks geen gidsen waren.

U vraagt of ik aan alle studenten van nu de lectuur van bepaalde boeken dwingend zou willen voorschrijven. Ach nee. Maar wel moeten zij met alle kracht worden aangemoedigd veel in het Duits en veel in het Frans te lezen (het Engels gaat vanzelf wel). Om zich daarin te oefenen, beveel ik het volgende aan. Lees Thomas Mann, *Lotte in Weimar* (1939), een even diepzinnige als geestige roman die niet alleen in prachtig Duits geschreven is maar de historische student veel leert over Goethe en de vroege negentiende eeuw. En verder de enorme romanreeks van Roger Martin du Gard, *Les Thibault* (1922-1939) in zeven delen - als men die heeft doorgenomen zal men zich door geen Franse tekst meer laten afschrikken en bovendien een buitengewoon pregnante indruk hebben gekregen van leven en sterven in het laat-negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse Frankrijk. Het werk telt in de naoorlogse editie die voor me ligt 2250 bladzijden. Leest men vijftig bladzijden per etmaal dan zal men er niet minder dan vijfenveertig dagen van genieten. Wie de smaak te pakken heeft, kan zich nog veel langer vermaken met de achtentwintig delen van *Les hommes de bonne volonté* (1932-1956) van Jules Romains of zich begeven in de wereld van Marcel Proust. Kortom, er is veel moois en leerzaams beschikbaar wanneer men zich de moeite getroost enige leesvaardigheid in het Frans te verwerven. Ik tenminste kon, toen ik een jaar of dertig was, van deze lectuur niet genoeg krijgen.